

Raziya MATIBAeva,
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF
UZBEKISTAN, doctor of philosophy PhD, docent of
the the department of Arabic language and literature
Al-Azhar. matibaevarb@rambler.ru

АБУ ХАНИФА СИЙМОСИННИНГ МАНОҚИБЛАРДА ЁРИТИЛИШИ

ОСВЕЩЕНИЕ ОБРАЗА АБУ ХАНИФЫ В МАНАКИБАХ

LIGHTING OF THE IMAGE OF ABU KHANIFA IN MANAKIB

Аннотация: Нумон ибн Собит Абу Ханифанинг таржимаи ҳоллари алоҳида китоблар ва биографик тўпламларда мақолалар шаклида кўп ёзилган ва ҳанузгача ўрганилмоқда. Мустақил Ўзбекистонда ҳам, Шарқ ва Ғарбда ҳам унинг ҳаётини объектив ўрганиш йўлга қўйилган ва унинг илмий маънавий меросини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу мақолада ҳам Абу Ханифа сиймосини ёритишга ҳаракат қиламиз.

Калит сўзлар: Абу Ханифа, ҳанафийлар, муҳаддислар, ривоят, оят, сунна, ҳадисшунослик, мазҳаб, ислом ҳуқуқи, диний ҳуқуқий усуллар.

Аннотация: Жизнеописание Нумана ибн Сабита Абу Ханифы в виде как отдельных книг, статьей в биографических сборниках было написано немало и поныне изучается. В независимом Узбекистане также, как на Востоке и Западе уже налажено объективное изучение его жизнедеятельность. В этой статье мы также постараемся пролить свет на образ Абу Ханифы.

Ключевые слова: Абу Ханифа, ханафиты, мухаддисы, риваят, аят, сунна, хадисология, мазҳаб, исламское право, религиозные правовые методы.

Abstract: The biography of Numan ibn Sabit Abu Hanifa in the form of separate books, articles in biographical collections has been written a lot and is still being studied. In independent Uzbekistan, as in the East and West, an objective study of its vital activity has already been established. In this article, we will also try to shed some light on the image of Abu Hanifa.

Key words: Abu Hanifa, xanafity, muxaddisy, rivayat, ayat, sunna, hadithology, madhhab, islamskoe pravo, religioznye pravovye metody.

Мусулмон оламида Абу Ханифага (ваф. 767 й.) бағишлаб ёзилган асарлар жуда кўп. Абул Муайяд Маккий Хоразмийнинг (ваф. 1172 й.) «Маноқиб Абу Ханифа» [1:71] («Абу Ханифа манокби») асарида ҳам ҳанафийлик мазҳаби асосчиси ҳаётини ёритишга ўз эътиборини унга худди суфий шайхлари каби алоҳида назар ва ихлос билан қаратган. Шу нуқтаи назардан мазкур асар Абу Ханифа ҳақидаги энг қимматли манбалардан ҳисобланади. Шунингдек, Абу Ханифа манокбилари жанридаги аксарият асарлар шу манбага мурожаат қилган.

Ҳанафий мазҳабига оид манокибларда Абу Ханифа ҳаёти ва ижоди ҳақида билдирилган фикр ва мулоҳазалар орасида бир-бирига мувофиқ жойлари кўп бўлиши билан бирга айрим жиҳатлар бўйича ихтилофлар мавжуд. Шу нуқтаи назардан Абул Муайяд Хоразмийнинг «Маноқиб Абу Ханифа» асари билан Шамсуддин Муҳаммад ибн Йусуф Димашкийнинг (ваф. 1548 й.) «Уқуд ал-жумон фи манокиб Аби Ханифа» [2] («Имом Аъзам Абу Ханифа Нуъмон манокибига оид дур маржонлари») асаридаги Абу Ханифа сиймосининг қиёсий таҳлили улар услубининг бир-бирига ўхшаш эканини кўрсатади. Зеро бу икки манокиб муаллифининг услуби ўхшаш ва улар бир-бирларига нисбатан яқин даврда яшаганлар.

Маноқиб жанрида ёзилган асарларнинг аксариятида асар бағишланган шахс даражасини кўтариш мақсадида Муҳаммад (с.а.в.) томонидан билдирилган фикр ва муносабатни келтириб ўтадилар. Абул Муайяд Хоразмийнинг «Маноқиб»ида ушбу жанрдаги асарларга хос равишда Абу Ханифа ҳақида Расулulloҳ томонидан айtilган ҳадислар берилади. Асарнинг 24 жойида саҳиҳ (ишончли) ҳадис тўпламларида учрамайдиган бу каби ҳадислар турли кўринишларда келади. Мазкур ҳадислар иснодлари билан, яъни «ровийлар занжири» билан асосланган ҳолда зикр этилган.

Ривоятлар орасида «мавқуф», яъни саҳобаларга бориб тақалувчилари ҳам бор. Масалан, Али ибн Аби Толиб Имом Абу Ханифанинг Куфадан чиқишини айтган ва у илм ҳамда ҳилмга тўла бўлиб, Абу Бакр ва Умар каби рофизийларни йўқотишини

айтган. Шунингдек, Абдуллоҳ ибн Аббос ҳам Расулulloҳдан кейин Абу Ҳанифа куняли киши барча хуросонликларга йўл ёритувчи тўлин ой (бадр) бўлишини, ҳатто «Таврот» китобида ҳам Абу Ҳанифа номи зикр этилганини айтган [3:19].

Бу каби ҳадислар, асосан, Абул Муайяд Хоразмийнинг «Жомеъ ал-масонид» асарида келтирилган [4:14]. Бошқа маноқибларда эса муаллифлар бу мазмундаги ҳадисларга танқидий ёндашув билан уларнинг тўқима (мавду‘) эканини тан олганлар. Жумладан, Шамсуддин Димашкий ўзининг «‘Уқуд ал-жумон» асарида бу ҳадисларнинг сохта экани ҳақида тўхталиб ўтган. Унинг айтишича, «Абу Ҳанифа маноқибини ёзган Абу Жаъфар Таҳовий, қози Абул Қосим ибн Абул Авом, Абул Қосим ибн Каъс, Абу Абдуллоҳ Саймарий, шайх Муҳйиддин Қураший ва бошқалар бу мазмундаги ҳадисларни ривоят қилмаганлар, улар ҳанафий олимлари бўлиб, ишончли танқидчилардир» [5:49].

Бу каби сохта ҳадисларнинг тўқилишига сабаб, кўринишидан, Абу Ҳанифа ҳақида билдирилган салбий фикрларга қарши унинг даражаси юксаклигини исботлашга бўлган эҳтиёж эди. Бу каби ҳадислар фақат ҳанафийларга хос бўлмай, Имом Молик, Имом Шофеий ва Имом Аҳмад каби бошқа мазҳаббошилар ҳақида ҳам тўқилган. Тадқиқотчи А.Ш.Жўзжоний ҳам ўз илмий ишларида Абу Ҳанифа ҳақида тўқилган ҳадислар мавжудлигини зикр этиб ўтади [6:124].

Абу Ҳанифага бағишланган маноқибларда унинг насаби, туғилиши, илм олиши, фазилатлари ва устозлари умуман олганда вафот этгунга қадар бўлган барча тафсилотлар кенг ёритилади. Айниқса, уни тобеинлардан бири эканини исботловчи далиллар – саҳобалар билан учрашгани ва улардан ривоят қилган ҳадислар келтирилади, яъни маноқибларда Абу Ҳанифанинг саҳобалардан ҳадислар эшитгани алоҳида таъкидлаб ўтилади.

Абу Ҳанифанинг саҳобалар билан учрашишига унинг 699 йил туғилганини далил қилади. Чунки энг кеч вафот этган саҳобалар – Анас ибн Молик ва Жобир ибн Зайднинг вафоти 712 йилга тўғри келади. Яъни, Абу Ҳанифа охириги вафот этган саҳобаларни 13 ёшида учратиши мумкин эди. Хоразмий ўз асарида Абу Ҳанифа учрашган саҳобалар номларини зикр этиб ўтган [3:29]:

- 1) Анас ибн Молик;
- 2) ‘Амр ибн Ҳорис;
- 3) Абдуллоҳ ибн Анис;
- 4) Абдуллоҳ ибн ал-Ҳорис ибн Жуз Зубайдий;
- 5) Жобир ибн Абдуллоҳ;
- 6) Абдуллоҳ ибн Абу Авфо;
- 7) Восила ибн ал-Асқа‘;
- 8) Маъқал ибн Йасор;
- 9) Ойша бинт ‘Ажрад.

Маноқиблар муаллифлари Абу Ҳанифанинг шайхларини бошқа олимларниқидан кўп эканини кўрсатишга ҳаракат қилганлар. Деярли ҳар бир маноқибда Абу Ҳанифанинг устоз – шайхларига алоҳида боб ажратганлар. Хоразмий ҳам Абу Ҳанифанинг шайхлари тўрт мингга етишини айтган [3:37]. Бу фикрни бошқа олимлар ҳам тасдиқлаганлар [7:34]. Лекин шундай бўлсада, Ҳанафий олимлар Абу Ҳанифа шайхларининг аксарияти тобеинлардан бўлганини тасдиқлашга ҳаракат қиладилар, чунки юқорида кўрганимиздек, саҳобалар билан учрашган Абу Ҳанифа энди тобеинлардан ҳам ривоятлар келтириши аниқ.

Абу Ҳанифа маноқибдаги яна асосий мавзулардан бири – бу унинг фикр илмида тутган ўрнини кўрсатиб беришдир. Бу мавзу ҳар бир маноқиб асарида кенг ёритилган ва жуда катта эътибор берилган. Ҳар бир маноқиб жанридаги асар муаллифи каби Хоразмий ҳам Абу Ҳанифа сиймосини муқаддаслаштиришга ҳаракат қилган. Чунончи, юқорида айтиб ўтилганидек, ал-Хоразмий Имом Абу Ҳанифа ҳақидаги ҳадисларни келтиришининг ўзиёқ олим сиймосига нисбатан билдирилган энг катта ҳурматнинг рамзидир.

Имоми Аъзам мустақил факих бўлган. Имом Шофеъий ҳам бу фикрни қўллаб, «Одамлар фикрда Абу Ҳанифа болаларидур», - деган. Шу боис Абу Ҳанифанинг фикрдаги ўрнини кўрсатиш мақсадида, олим ҳақида билдирилган фикр ва мулоҳазаларни ўрганиш катта аҳамиятга эгадир. Бунда Абу Ҳанифага салбий муносабатда бўлганларга қарши ҳужжат сифатида ишлатиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим. Аввало, Абу Ҳанифа ҳадисларни билиши ҳақидаги фикр ва мулоҳазаларни, сўнгра унинг фикр ҳолида амал қилиши ва улардан фойдаланиш усуллари алоҳида кўриш лозим.

Ал-Хоразмий қуйидаги ривоят орқали Абу Ҳанифанинг одоб-ахлоқда тенги йўқ инсон

эканини кўрсатиб беришга ҳаракат қилган. Фудайл ибн Ййод:

– Абу Ҳанифа фикҳ илмининг билимдони – фақиҳ бўлиб танилган, такводорлиги билан машҳур, мол-мулки кўп экани билан танилиб, кеча-кундуз таълим олиш билан машғул эди, кўпинча жим юрар, кам гапирар, ҳалол ва ҳаромга оид масалада жавоб берар, султон томонидан бериладиган молдан қочар эди, – деган [3:70].

Абу Ҳанифа ўзининг фикҳдаги ўрнини ўзи кўрсатиб берган. Масалан, «Агар Расулуллоҳдан ҳадис келса, уни бошқасига алмаштирмаган ҳолда оламиз, агар саҳобалардан келса, уни танлаб оламиз, агар тобеъинлардан келса, биз улар билан мусобақалашамиз», – деган [3:71]. Бу билан Абу Ҳанифа ўзининг «насс», яъни Қуръони карим оятларига эътибори кучли бўлиб, уларсиз ҳукм чиқармаслигига ишора қилган. Айтилган сўздан яна шунинг англаш мумкинки, Имом Абу Ҳанифа ҳам тобиийлардан бўлиб, улар билан рақобатлашиш салоҳиятига эга бўлган.

Хоразмий Абу Ҳанифа сиймосининг ижобий томонларини кўрсатиш жараёнида унинг ҳар бир саволга ҳозиржавоб эканлигини алоҳида таъкидлаб, уни ҳар бир саволни жавобсиз қолдирмай тезда жавоб берувчи олим эканини кўрсатиб берган [8:20]:

Бир одам Абу Ҳанифадан:

– Жаннатдан умид қилмайдиган, Аллоҳдан ва дўзахдан қўрмайдиган, ўлимтикни ейдиган, руку ва саждасиз намоз ўқийдиган, кўрмаган нарсасига ишонадиган, ҳақни ёмон кўриб, фитнани яхши кўрадиган киши ҳақида нима дейсиз, – деб сўрайди.

Абу Ҳанифа ўз асҳобларига қараб, саволнинг жавобини сўрайди. Баъзилар уни куфр келтирган десалар, баъзилари жим қоладилар. Шунда Абу Ҳанифа:

– У киши жаннатдан умид қилмайди, балки Аллоҳ таъолодан жаннатни умид қилади, у дўзахдан эмас балки дўзахнинг эгасидан қўрқади, Аллоҳдан қўрқмаслиги эса унинг Одил ва барча нарсанинг устидан Ҳукмрон бўлган бу Зот унга зулм қилади деб қўрқмайди, ўлимтикни, яъни сувдан чиққан балиқни ейди, руку ва саждасиз намозни, яъни жаноза намозини ўқийди, кўрмаган нарсасига «Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқдир» деб гувоҳлик беради, ҳақни, яъни ўлимни ёмон кўради ва ундан қочади, фитнани, яъни мол-дунё ва болачақани яхши кўради, – деди.

Шунда ҳалиги киши ўрнидан туриб, Абу Ҳанифа бошини ўпди ва шундай деди:

– Гувоҳлик бераманки, сиз илмни тушунадиган киши экансиз, сизга айтган гапим учун Аллоҳга истиғфор айтаман [3:91].

Ушбу ривоят орқали ал-Хоразмий Абу Ҳанифани нафақат фикҳий масалаларни балки айтилган нарсаларнинг ботиний томонларини ҳам яхши билишини кўрсатиб беришга урғу берган, Абу Ҳанифанинг мистик-суфиёна илмлардан ҳам хабардор эканини акс эттирган.

Ал-Хоразмий Абу Ҳанифанинг ҳозиржавоблиги билан бирга, унинг ривоятларни қабул қилишида ровийларнинг илми, фикҳи, таквоси ва даражасига ҳам алоҳида эътибор берганини таъкидлаб ўтган. Муаллиф Абу Ҳанифа даражасини юқори кўтариш ва ўз замонасида энг кучли олим бўлганини тасдиқлаш мақсадида турли олимлар, хусусан, Абу Ҳанифанинг Абу Амр Абду-р-Раҳмон ал-Авзойи (ваф. 773-74 й.) билан бўлиб ўтган илмий баҳсини келтиради. Ал-Авзойи Абу Ҳанифага:

– Нима учун намозда рукуъдан аввал ва кейин қўлни кўтариб (*рафъу-л-ядайн* қилиб) намоз ўқимайсизлар, – деди. Абу Ҳанифа:

– Ҳа, у ҳақда Расулуллоҳ (с.а.в.)дан саҳиҳ нарса (ҳадис) ворид бўлмаган, – деди. Ал-Авзойи:

– Қандай қилиб, менга аз-Зухрий, Солимдан, у отасидан Расулуллоҳ (с.а.в.) намозни бошлаганда, рукуъдан олдин ва кейин қўлни кўтарганлар, деганини ривоят қилди, – деди. Абу Ҳанифа:

– Бизга Ҳаммод Иброҳимдан, у Алқама ва Асваддан, у иккиси Абдуллоҳ ибн Масъуддан Расулуллоҳ (с.а.в.) намозни бошлаганда бошқа вақтда қўлни кўтармаганлар ва бунга бошқа қайтмаганларини ривоят қилди, – деди. Шунда ал-Авзойи:

– Мен сенга аз-Зухрийдан ҳадис айтсам, сен Ҳаммоддан ривоят қиласан, – деди. Абу Ҳанифа:

– Ҳаммод ибн Абу Сулаймон аз-Зухрийдан фақиҳроқ, Иброҳим

Солимдан фақиҳ, Алқама эса фикҳда Ибн Умар кабидир, фақат Ибн Умарнинг саҳобийлик фазилати бор. Ал-Асваднинг жуда кўп фазилатлари бор. Абдуллоҳ эса ўша сен билган Абдуллоҳдир, – деди. Абу Ҳанифанинг бу гапидан кейин ал-Авзойи жим бўлиб қолади [3:113].

Муаллиф бу ривоят орқали Абу Ҳанифа мазҳабида ишлатиладиган ҳадисларнинг ишончлилик даражасини кўрсатиб ўтмоқда. Абу Ҳанифа замонида унга ҳадис илмида ҳам тенг келадиган олим бўлмаганига ишора қилмоқда. Шу билан бирга ҳанафий мазҳабида ҳужжат қилиб ишлатиладиган ҳадисларнинг ровийлари фақиҳ бўлганини кўрсатмоқда. Бу ривоятни бошқа маноқиб олимлари ҳам ривоят қилиб ўтганлар [9:463].

Бу борада, шунингдек, Ибн Халдуннинг «Муқаддима» («Кириш») асаридаги «Абу Ҳанифа ўн еттита саҳиҳ ҳадис билган деган фикрлар бор» иқтибосини зикр қилиб ўтиш керак [10:352]. Муҳаммад Қосим Абдуҳ ал-Ҳорисий ҳам «Маконат Имом Аби Ҳанифа байна-л-муҳаддисин» («Имом Абу Ҳанифанинг муҳаддислар орасидаги ўрни») асарида бу фикрга илмий асосли раддиялар берган [11:660]. Унинг фикрича, Абу Ҳанифа ривоят қилган баъзи ҳадислар бошқа муҳаддис талабларига тўғри келмаслиги учун саҳиҳ ҳадислар қаторига киритилмаган бўлса-да, унинг ҳадис илмини билмаслиги ҳақида айтилган фикрлар асоссиздир. Абу Бакр ибн Абу Шайба (ваф. 849 й.) каби олимлар Абу Ҳанифани бутунлай жарҳ қилмаганлар, яъни ҳадисларини рад этмаганлар, балки баъзи ривоят қилган ҳадисларининг заиф эканини айтганлар [11:318]. Бу каби ҳолатлар «Сихҳоҳ ас-ситта» («Олти саҳиҳ тўпламлар») муаллифларининг баъзиларига нисбатан ҳам билдирилган. Ваҳоланки, мазкур муаллифларнинг асарлари ислом оламида энг ишончли манбалар ҳисобланади. Умуман олганда, олимлар Абу Ҳанифа ҳадис илмининг билимдони экани ҳақидаги ўз ижобий фикрларини айтиб ўтганлар.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Абул Муайяд Хоразмий барча маноқибчилар сингари ўзининг «Маноқиб Аби Ҳанифа» асарида минтақамизда кенг тарқалган ҳанафийлик мазҳабининг асосчиси Имом Аъзам сиймосининг қирраларини ёритиб ҳар томонлама етук, билимли инсон эканини кўрсатиб берган [12:133]. Абу Ҳанифанинг фикҳ илмига қадам босиши ва унинг босқичма-босқич олиб борган ишларини келтириб ўтган. Ал-Хоразмий қайд этишича, Абу Ҳанифа маноқибни унинг ўлими билан боғлиқ, яъни қозилик вазифасини қабул қилмай, рад қилгани учун дарра уришга буюрилган ва охир-оқибат бунинг натижасида 150 ҳижрий йили вафот

этган. «Уқуд ал-жумон» асарида эса ҳатто Абу Ҳанифа қабри устига макбара қурилгани ҳақидаги маълумот ҳам келтирилган.

«Маноқиб» асари Абу Ҳанифага нисбатан билдирилган айрим ноҳолис, салбий муносабатларнинг пайдо бўлиш сабабларини очиб бериб, уларга асосли раддиялар келтиради ва бу йўл билан ҳанафийликнинг бошқа мазҳаблар орасида ўзига хос ўрни борлигини кўрсатиб беради. Асарда келган ривоятлар минтақамизда Имом Абу Ҳанифа ва ҳанафийлик мазҳабига ҳурматнинг нақадар баланд бўлганини кўрсатади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Матибаева, Р. Б. Редкая рукопись по ханафизму «Манакиб Аби Ханифа» / Р. Б. Матибаева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 36 (274). — С. 71-74. — URL: <https://moluch.ru/archive/274/62293/>
2. Шамс ад-дин ад-Димашкий. Уқуд ал-жумон фи маноқиб Аби Ҳанифа. — Ҳайдаробод: Ал-маориф аш-шарқийа, 1974.
3. Абул Муайяд Хоразмий. Маноқиб Аби Ҳанифа. — Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийа, 1981 (бундан кейин: Хоразмий. Маноқиб).— Б. 15-25.
4. Абул Муайяд Хоразмий. Ал-Жомеъ ал-масонид. — Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийа, нашр йили кўрсатилмаган. — Т. I. — Б. 14.
5. Шамсуддин Муҳаммад ибн Йусуф Димашкий Шофеий. ‘Уқуд ал-жумон фи маноқиб ал-имом ал-а‘зам Аби Ҳанифа ан-Ну‘мон. — Б. 49.
6. Абдулҳаким Шаръий Жўзжоний. Ислом ҳуқуқшунослиги. Ҳанафий мазҳаби ва Ўрта Осиё фақиҳлари. —Т.: Тошкент ислом университети, 2002. — Б. 124.
7. Абу Бакр Муҳаммад ибн Аҳмад Сарахсий. Ал-Мабсут. — Байрут: Дор ал-кутуб ал-‘илмийа, 2001. — Ж. 1. — Б. 34.
8. Matibaeva, Raziya (2019) “SACRALIZATION AND TRADITIONALIZATION OF PERSONALITY ABU KHANIFA IN MAVARANNAHR,” The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 4 , Article 3. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iaau/vol2019/iss4/3>
9. Мустафо ас-Сибобий. Ас-Сунна ва маканатуха фи ташир ас-ислабий. — Ар-Риёд: Мактабат ал-варроқ, 1998. — Б. 463.
10. Ибн Халдун Абду-р-Раҳмон. Муқаддима. — Байрут: Дору-л-авда, 1980. — Б. 352.
11. Муҳаммад Қосим. Маконат имом Аби Ҳанифа. — 660 б.
12. MATIBAYEVA, Raziya (2019) “THE DEVELOPMENT OF KHANAPHISM IN MAVARANNAHR,” The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 3 , Article 16. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iaau/vol2019/iss3/16>